

УДК 316.344.24.

А.М. Ноур, канд. пед. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ СТРАТЕГІЙ НА РИНКУ ПРАЦІ ТА СТАВЛЕННЯ ДО ПІДПРИЄМНИЦТВА РІЗНИХ МАЙНОВИХ ГРУП ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано динаміку розподілу економічно активного населення України за рівнем матеріального становища. Визначено особливості взаємодії соціально-трудоного статусу та майнового розшарування зі ставленням економічно активного населення до підприємництва та поведінкою на ринку праці. З'ясовано громадську думку населення щодо характерних властивостей представників сучасного малого, середнього та великого бізнесу.

Ключові слова: стратегії на ринку праці, ставлення до підприємництва.

Постановка проблеми. Економічна поведінка людей у сфері зайнятості є вагомим засадою їх життєдіяльності та добробуту. В умовах перехідної економіки змінюються уявлення людей про те, яка економічна поведінка для них краща для висхідної соціальної мобільності та підвищення рівня життя.

Сферу зайнятості, зокрема її структуру як чинник соціальної нерівності доцільно розглядати за різними напрямками: за галузями економіки, за видами власності, за типом зайнятості. Проте суть соціального аспекту зазначеної проблеми виявляється у певній відповідності, взаємопов'язаності соціально-економічної стратифікації суспільства за доходами і професійно-кваліфікаційної диференціації зайнятого населення [1, с. 56]. Більш того, стверджується, що закріпленість різних груп людей за відповідними видами (типами) діяльності є основою соціальної нерівності. Саме соціально-економічний поділ праці – не тільки наслідок, а й причина присвоєння одними людьми влади, власності, престижу і відсутності ознак просування інших у суспільній ієрархії [1, с. 57–58].

Невирішені питання реалізації людського потенціалу, економічної активності, безробіття, зайнятості населення, у контексті економічного зростання країни у останні роки активно вивчалися вітчизняними вченими. Серед багатьох наукових публікацій, присвячених проблемам регулювання сфери зайнятості населення, продуктивної праці, людського розвитку та забезпечення прискорення соціально-економічного розвитку суспільства, можна відзначити праці О. Грішнкової, Л. Лісогор, С. Бандура, В. Гейця, Е. Лібанової, В. Онікієнка, Т. Заяць, О. Власюка та ін. У взаємозв'язку із цим, розробленню проблем розвитку підприємництва та підприємницької активності значну увагу приді-

лили вітчизняні економісти та соціологи О. Амоша, Д. Богиня, В. Гришкін, І. Крючкова, Ю. Пахомов, Є. Головаха, О. Донченко, О. Злобіна, В. Лагутін, С. Макєв, О. Балакірева, В. Пилипенко, І. Попова.

Значний інтерес у цьому плані становлять також результати досліджень економічної культури сучасного українського суспільства, економічної поведінки населення України, накопичені співробітниками відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України та іншими вченими, передусім стосовно соціальної нерівності в професійній сфері; життєвих стратегій різних категорій працездатного населення, поведінкових стратегій, їх структури, типології та основних тенденцій змін; проявів структурних елементів економічної поведінки населення України; характеристик сучасного стану масової економічної свідомості населення України; реальних змін ціннісних пріоритетів транзитного суспільства та причин відхилень у свідомості й поведінці громадян України; змін пропорцій у розподілі зайнятих за формами власності залежно від типу поселення, орієнтацій населення на самозайнятість та підприємницьку діяльність.

В останні два-три десятиліття сформувався та активно розвивається новий науковий напрям стратифікаційних досліджень, пов'язаний з виміром активів (ресурсів) індивіда. Встановлено, що різні групи населення володіють різним обсягом ресурсів, та, більш того, сукупний ресурс кожного індивіда має різну структуру, що "задає" різні стратегії дій та різні моделі поведінки [2]. За результатами ряду досліджень щодо вибору життєвих економічних стратегій встановлено існування взаємозв'язку між матеріальними і професійними ресурсами індивіда та ціннісними орієнтаціями, установками, поведінкою [3; 4]. Більш того, вказується, що багато суб'єктивно-оціночних характеристик рівня та якості життя істотно пов'язані між собою. Наприклад, спостерігався взаємозв'язок між економічним та соціальним статусом особистості, тобто ідентифікація респондентів, пов'язана з економічними та соціальними групами [5].

За такого підходу актуалізуються дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу економічного та культурного ресурсів. Зокрема це стосується вивчення процесів взаємодії між соціально-професійними характеристиками зайнятості, які впливають на процеси соціальної стратифікації за доходами та економічною поведінкою на ринку праці. При аналізі трудової поведінки особлива увага має звертатися на вибір населенням життєвих економічних стратегій у сфері зайнятості, зміни у ставленні населення до підприємництва тощо. Актуальність вивчення взаємовпливу процесів у соціальній структурі суспільства і структурі зайнятості визначається поляризацією соціуму за доходами, рівнем та якістю життя, різними установками населення щодо соціального самопочуття та економічної поведінки.

Мета дослідження – визначити характер взаємодії соціально-трудового статусу та майнового розшарування зі ставленням економічно активного населення до підприємництва та поведінкою на ринку праці.

Методика. Для вирішення зазначених вище завдань здійснено вторинний аналіз результатів низки соціологічних опитувань населення України, зокрема

національних щорічних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології (ІС) НАН України; "Моніторинг громадської думки: грудень 2008 р.", здійсненого Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка (УІСД) та Центром "Соціальний моніторинг" (ЦСМ); даних трьох національних соціологічних опитувань, проведених УІСД/ЦСМ: "Думка населення: серпень 2009 р.", "Думка населення: жовтень 2009 р.", "Думка населення: грудень 2009 р." та опитування "Думка населення: грудень 2010 р."

Результати дослідження. Основна маса працюючого населення формує, головним чином, дві дохідні групи малозабезпечених та середньозабезпечених (табл. 1). Те, що в серпні 2009 р. майже 40% працюючого населення віднесли себе за матеріальним становищем до групи з рівнем нижчим за середній та низьким (у грудні 2010 р. – 55% серед усіх працюючих та 61% серед працівників промисловості/сільського господарства), свідчить про те, що характер зайнятості значною мірою обумовлює матеріальне становище, а отже – й значне майнове розшарування, бідність та загалом соціальне самопочуття сімей. У проведених раніше дослідженнях встановлено, що приналежність до певної групи за матеріальним становищем достатньо добре передвіщає вірогідність різних типів економічної поведінки, а тому й стилів життя [6, с. 127].

Дані обстежень умов життя домогосподарств фіксують дві основні проблеми щодо нерівності та бідності – високі ризики бідності серед сімей з дітьми та серед сільського населення. Підкреслюється, що рівень життя та зростання бідності сімей з дітьми тісно пов'язані з більш глобальною проблемою – надто низьким стандартом оплати праці в країні, коли працююча людина не в змозі забезпечити навіть одного утриманця, а через це не відбувається розширене відтворення працюючої людини і членів її сім'ї. Серед загального числа бідних домогосподарств 79% – це ті, де є хоч одна працююча особа. Отже, наявність роботи не захищає від бідності, виникає своєрідний феномен бідності працюючого населення [7]. Фахівці стверджують, що головним негативним наслідком збереження в Україні практики низької оплати праці та бідності працюючих стане консервація екстенсивного типу економічного зростання, відхід від курсу суспільного прогресу та формування ринкового середовища, провал стратегічної програми розбудови "економіки знань" [8].

Дані моніторингу ІС НАН України впродовж останніх років свідчать про негативну соціальну динаміку розвитку українського суспільства. За отриманими результатами, близько 40% працюючих не можуть знайти роботу, яка б відповідала їхнім запитам, третина працюючих не має можливості працювати з повною віддачею та отримувати пристойний дохід. Існуюча проблема – мати гідну роботу з гідною оплатою праці – призводить до неможливості задовольнити навіть першочергові потреби працівників і членів своїх сімей: майже третині населення (32,4% у 2009 р.) не вистачало "можливості купувати найпотрібніші продукти" [9]. Поряд із цим, наймані працівники відчують себе невпевнено в ринковому економічному середовищі – 50,7% з них визнають, що їм не вистачає сучасних економічних знань, а тих, хто задоволений своїм розумінням економіки, було майже втричі менше (17,0%) [10].

Таблиця 1
Динаміка розподілу економічно активного населення України за рівнем матеріального становища (2009–2010 рр.),
% (економічно активне населення, за соціально-трудохим статусом)

	Самооцінка респондентами матеріального становища родини															
	Вище за середнє*				Середнє				Нижче за середнє				Низьке**			
	серп. 2009	жовт. 2009	груд. 2009	груд. 2010	серп. 2009	жовт. 2009	груд. 2009	груд. 2010	серп. 2009	жовт. 2009	груд. 2009	груд. 2010	серп. 2009	жовт. 2009	груд. 2009	груд. 2010
В цілому населення, що має роботу	6	4	4	8	55	46	44	37	29	35	35	36	10	15	17	19
За соціально-трудохим статусом:																
керівник організації/структурного підрозділу	25	14	19	23	46	57	56	60	23	19	19	10	6	10	6	7
підприємець	23	21	23	41	61	57	54	36	12	17	18	18	4	5	5	5
спеціаліст	7	5	5	8	60	53	55	43	25	31	31	39	8	11	9	10
службовець	3	3	2	3	59	47	50	45	28	36	34	38	10	14	14	14
самозайнятий	5	4	3	8	50	47	40	45	33	33	37	31	12	16	20	16
технічний персонал	3	2	2	-	46	38	31	-	36	43	40	-	15	17	27	-
працівник промисловості/сільського господарства	2	1	1	4	50	38	34	35	34	42	40	38	14	19	25	23
безробітний	2	1	1	2	33	20	23	22	31	34	34	34	34	45	42	42

* – сума відповідей респондентів, які визначили матеріальне становище своєї родини як: "Дуже високе", "Високе" й "Вище за середнє".

** – сума відповідей респондентів, які визначили матеріальне становище своєї родини як: "Низьке" й "Дуже низьке".

Дані опитування 2010 р. свідчать, що нерівність за доходами та значне розшарування за матеріальним становищем сім'ї суттєво пов'язані з рівнем компетентності та самопочуттям населення в сучасному економічному середовищі. Так, у групі з низьким матеріальним становищем майже утричі більше респондентів, порівняно з високодохідною групою, які зазначають, що їм не вистачає вміння жити в нових суспільних умовах, та більше ніж удвічі – респондентів, які говорять про те, що їм не вистачає в житті сучасних економічних знань (табл. 2).

Таблиця 2

Відповіді респондентів стосовно того, чого їм не вистачає у житті
(серед економічно активного населення за матеріальним становищем),
2010 р., % відповідей "Не вистачає"

Не вистачає ...	Вміння жити в нових суспільних умовах	Сучасних економічних знань	Сучасних політичних знань
Серед усього економічно активного населення	29	40	25
<i>За матеріальним становищем сім'ї</i>			
Вище за середнє	16	21	13
Середнє	21	34	20
Нижче за середнє	36	50	28
Низьке	41	47	35
<i>Серед тих, хто за самооцінкою відніс себе до середнього класу</i>			
	16	26	16

Джерело: Розраховано фахівцями Інституту економіки та прогнозування НАНУ за даними національних щорічних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології НАН України.

Необхідно звернути увагу на відмінності у відповідях респондентів щодо адаптації до сучасного життя та наявних економічних знань серед тих, хто визначив своє матеріальне становище як середнє, та серед тих, хто за самооцінкою відніс себе до середнього класу. Самоідентифікація людей із середнім класом виявляє ступінь пристосування до сучасного життя на рівні з тими респондентами, які зазначили своє матеріальне становище як вище за середнє. Можна припустити, що самоідентифікація із середнім класом визначається не тільки матеріальним становищем, а й освітньо-кваліфікаційними стратегіями, оцінкою змісту роботи, можливостями кар'єри, активністю в набутті знань та компетенцій тощо. Дослідники зазначають важливість набуття певних компетенцій, зокрема засобами формування державної політики сприяння навчання впродовж життя. Виявлено наявність зв'язку між соціокультурними компетенціями людей та їх економічною поведінкою, добробутом, соціальним оптимізмом, ставленням до життєвих змін і нерівністю населення в сучасному українському суспільстві [11; 12]. Отже, проблематика досліджень "середины суспільства" потребує подальших розвідок через актуальність пошуку міцних основ розбудови суспільства та найбільш прийнятних соціальних перспектив країни.

Результати проведених досліджень свідчать, що орієнтації населення щодо вибору життєвих економічних стратегій на ринку праці мають певні коливання. Так, серед працюючого населення орієнтації на ризиковану економічну поведінку на ринку праці та досяжна мотивація у серпні 2009 р. сягала 17%, у грудні 2009 р. зменшилася – до 16%, а в грудні 2010 р. зросла до 18% (табл. 3).

Таблиця 3
 Зміни вибору життєвих економічних стратегій населення України протягом 2009–2010 рр., %

	Варіант вибору стратегії (економічно активне населення України)															
	Мати невелику, але гарантовану заробітну плату		Мати постійний заробіток, але "робити капітал"		Мати додатковим шляхом		Ризикувати, терпіти, але заробляти "капітал"		Займатися домашніми справами				Інше			
	серп. 2009	груд. 2009	серп. 2009	груд. 2009	серп. 2009	груд. 2009	серп. 2009	груд. 2009	серп. 2009	груд. 2009	серп. 2009	груд. 2009	серп. 2009	груд. 2009	серп. 2010	груд. 2010
У цілому населення, що має роботу	36	32	40	40	42	46	34	17	16	18	3	5	4	2	1	4
За соціально-грудовим статусом:																
керівник організації/структурного підрозділу	25	27	40	40	51	46	43	21	19	10	2	2	3	1	6	4
підприємець	12	13	11	11	45	44	33	40	39	51	2	2	3	1	2	2
спеціаліст	37	31	38	38	46	49	37	13	14	18	3	5	4	1	1	3
службовець	41	34	49	49	40	48	27	12	10	13	4	6	8	3	2	3
самозайнятий	22	21	30	30	48	48	40	26	22	23	3	7	6	1	2	1
технічний персонал	44	39	-	-	38	43	-	13	12	-	4	5	-	1	1	-
працівник промисловості/сільського господарства	42	36	44	44	38	44	35	16	15	14	3	4	3	1	1	4
безробітний	44	38	43	43	36	40	41	13	13	15	6	7	7	1	2	4

Одночасно зростає кількість респондентів, орієнтованих на постійний зарібок та заробляння капіталу додатковим шляхом (з 42% у серпні до 46% у грудні), та зменшується кількість працюючих осіб, які погоджуються на роботу з невеликою, але гарантованою заробітною платою (з 36% у серпні до 32% у грудні).

Зазначені зміни у виборі життєвих економічних стратегій можуть свідчити про поступове (хоча й незначне) підвищення економічної активності населення та початок пригасання кризових явищ на ринку праці. Стосовно ініціативної, ризикованої поведінки (ризикувати, терпіти, але заробляти "капітал") працююче населення продовжує ставитися з обережністю (у більшості груп працюючих за соціально-трудовим статусом відбулося зменшення протягом серпня – грудня на 1–2%). Від грудня 2009 р. до грудня 2010 р. спостерігалися дещо інші процеси: зросли установки на роботу з невеликою, але гарантованою заробітною платою, зменшилися орієнтації на множинну зайнятість, незначно зросла ризикована поведінка.

Економічна поведінка на ринку праці значно детермінується процесами соціально-економічної нерівності та залежить не тільки від соціально-трудового статусу, виду зайнятості, а й від майнового розшарування та рівня доходів (табл. 4).

Таблиця 4

Вибір життєвих економічних стратегій населення України по групах за матеріальним статусом, 2009–2010 рр., %

Варіант вибору стратегії	Самооцінка респондентами матеріального становища родини (економічно активне населення України)											
	Вище за середнє			Середнє			Нижче за середнє			Низьке		
	серп. 2009	груд. 2009	груд. 2010	серп. 2009	груд. 2009	груд. 2010	серп. 2009	груд. 2009	груд. 2010	серп. 2009	груд. 2009	груд. 2010
Мати невелику, але гарантовану заробітну плату	20	14	15	36	29	41	38	35	43	49	37	44
Мати постійний зарібок, але "робити капітал" додатковим шляхом	34	47	33	44	47	30	43	43	35	33	43	38
Ризикувати, терпіти, але заробляти "капітал"	40	33	42	16	17	21	15	15	15	11	10	8
Займатися домашніми справами, щоб чоловік / дружина заробляв(ла)	5	6	3	3	5	4	3	6	5	5	5	6
Інше	1	-	7	1	2	4	1	1	2	2	2	4

За даними проведених досліджень, більш заможні прошарки населення з рівнем матеріального становища вище за середнє віддають перевагу роботі з певними ризиками заради високого доходу (40–42%); група із середнім

матеріальним становищем дещо більшою мірою (44–47%) орієнтується на роботу з постійним заробітком у поєднанні з додатковим заробітком (множинна зайнятість); майже половина (49%) респондентів з низькими доходами в економічній свідомості мають установки на роботу з невеликою, але гарантованою заробітною платою. Отже, різне соціально-економічне та матеріальне становище детермінує економічну активність працюючого населення, формує різні системи ціннісних орієнтацій людей.

Щодо підприємницьких стратегій соціологічний моніторинг ІС НАН України фіксує стабільне схвальне ставлення населення до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні на рівні 53,8% у 2008 р. (сума відповідей "Цілком схвалюю" та "Скоріше, схвалюю") і 54,4% у 2010 р. Поступово зростає кількість бажаючих відкрити власну справу, займатися підприємництвом – із 41,3% у 2004 р. до 45,8% у 2008 р. та 49,3% у 2010 р. (сума відповідей "Так" та "Скоріше, так"). Проте, бажаючих відкрити власний бізнес на офіційних умовах виявилось лише 27–32%.

Оцінки населенням спроможності займатися підприємницькою діяльністю залежать як від соціально-трудового статусу та виду зайнятості, так й від матеріального становища людей, тобто майнове розшарування та нерівність детермінують готовність населення до підприємництва. Нерівність і бідність зменшують відчуття спроможності до підприємницької діяльності. Найбільше таких серед тих, хто в останні роки не підвищував свій професійний рівень, серед осіб з відносно низькими доходами. Встановлено, що серед підприємців, які мають низькі доходи існує певний прошарок "вимушених підприємців" (близько 4%) – людей, які не дуже добре розуміють та сприймають підприємницьку діяльність, але змушені нею займатися, щоб годувати сім'ю (таких доволі багато, насамперед, серед "човників", самозайнятих) [13].

Установлено, що середній клас демонструє більшу економічну активність на ринку праці. Вона виявляється у більш високих показниках зайнятості й менших масштабах безробіття. Хоча, наприклад, більшість представників російського середнього класу акумулюється у прошарку найманих працівників, все ж таки середній клас, порівняно з представниками інших соціальних груп, більшою мірою віддає перевагу підприємницькій діяльності і через це його представники частіше досягають соціально-економічної успішності та заможності. За оцінками фахівців, у середньому класі значно більше підприємців (власників малого та середнього бізнесу), ніж в інших соціально-економічних групах (близько 10% проти 3%) [14].

Ставлення та готовність до підприємництва залежать від мотивації підприємницької діяльності. Серед усіх категорій економічно активного населення домінують два мотиви, що, на думку респондентів, спонукають до підприємництва, – прагнення до забезпечення високого рівня власного добробуту та незалежності в діях. При переході від високодохідних груп економічно активного населення до низькодохідних майже на 10% зростає вагомність такого мотиву підприємництва, як прагнення до забезпечення високого

рівня власного добробуту (від 74 до 83%). Низькодохідні групи майже удвічі частіше за високодохідні прошарки вважають, що до підприємництва людей спонукають складні умови на ринку праці, пов'язані з безробіттям та неможливістю працювати за колишнім місцем роботи.

Вплив нерівності на мотивацію підприємницької діяльності серед тих, хто вважає себе готовим до підприємництва та розглядає можливість відкриття власної справи (потенційні підприємці), дещо відрізняється від установок економічно активного населення в цілому. Заможним за матеріальним становищем прошаркам притаманна ініціативно-досяжна мотивація. Це особи, яких влаштовує оплата праці, яку вони отримують; рівень життя яких за останній рік не змінився або дещо підвищився; які частково або повністю задоволені змістом, режимом роботи та можливостями реалізації професійних знань і досвіду. Проте їх, як правило, значною мірою не задовольняють ті можливості професійного і службового росту та реалізації власних ідей, які вони мають, а також неможливість вільного вибору, незалежності у діях. Зазначені мотиви можна розглядати як прояв досяжного компонента мотивації: люди вважають, що володіють значно більшим потенціалом, який не може бути реалізованим у межах теперішньої соціальної позиції, і мають достатньо вагомих підстав очікувати, що зможуть досягти успіху саме як підприємці. Поряд із цим, малозабезпечені, бідні прошарки населення (потенційні "підприємці за примусом життя") керуються зовсім іншими мотивами – у підприємстві вони вбачають, головним чином, можливість вибратися зі стану нестатку, бідності та покращити рівень життя. Це, як правило, соціально незахищені верстви населення – категорії, які власним трудом не здатні забезпечити собі соціально прийнятний рівень життя. У даному випадку, на устремління стати підприємцем впливають такі фактори, як наявність непрацездатних членів сім'ї, важкохворих, інвалідів, безробітних тощо [13]. Отже в заможних прошарках населення превалює досяжний компонент підприємницької мотивації, а бідні частіше говорять про те, що їх примушує безробіття та низький рівень життя. Багатьох із них підштовхують до підприємництва погіршення умов трудового найму, загроза безробіття, низькі доходи та нестатки сім'ї.

Результати проведених досліджень свідчать, що за сучасних умов розвиток підприємництва в Україні більшою мірою стримується інституційними чинниками, регуляторною політикою, ніж масовою свідомістю та особистісним фактором підприємництва [15, с. 21]. В умовах несформованості інституційного середовища розвитку підприємництва, в українському соціумі виникає специфічне ставлення населення до малого, середнього та великого бізнесу, формуються певні уявлення про спосіб життя, цінності і норми поведінки нового підприємницького прошарку. Загалом населення України більш толерантно ставиться до представників малого бізнесу, тоді як зростають негативні оцінки діяльності підприємців великого бізнесу (табл. 5).

Таблиця 5

Розподіл відповідей респондентів на запитання "Які якості, на Вашу думку, характерні нашим вітчизняним підприємцям...?", %, грудень 2010 р.

Сума відповідей не дорівнює 100% тому, що респондент міг обрати до п'яти варіантів відповіді у кожному стовпчику	власникам		
	малого бізнесу	середнього бізнесу	великого бізнесу
Жага до наживи	42	48	69
Тверезий розрахунок, прагматизм	30	35	30
Професіоналізм, компетентність	18	27	23
Працелюбність	51	32	13
Ініціативність, наполегливість у досягненні поставлених цілей	36	36	27
Високий рівень загальної культури	7	8	8
Щедрість, благородство, схильність до благодійності	8	9	10
Авантюризм	23	25	30
Схильність до махінацій, наживи нечесним способом	20	27	40
Непрофесіоналізм, некомпетентність	17	6	6
Чесність, порядність	14	9	3
Відсутність ділових навичок	19	7	5
Небажання чесно працювати	19	23	36
Орієнтація на надприбутки	23,5	35	59
Соціальна відповідальність	12	10	9

Так, на думку населення, представникам великого бізнесу, порівняно з малим, приблизно удвічі частіше притаманні такі якості, як орієнтація на надприбутки, небажання чесно працювати, схильність до махінацій та наживи в нечесний спосіб. При цьому, громадська думка населення схиляється до того, що для великого бізнесу, порівняно з малим, не характерні такі властивості, як працелюбність, чесність і порядність, соціальна відповідальність. Отримані дані вимагають подальших наукових розвідок сутності та змісту соціально-економічної ефективності малого, середнього та великого бізнесу в контексті їх результативності при реалізації основних та додаткових функцій у національній економіці (демонополізація ринкових відносин; задоволення потреб суспільства на локальних сегментах ринку; забезпечення зайнятості та доходів населення; зменшення нерівності та поляризації за доходами; забезпечення соціально-економічних передумов для формування середнього класу; генерація та поширення інновацій у багатьох галузях економіки).

Серед економічно активного населення найбільш негативні оцінки власникам великого бізнесу (нечесність, махінації, надприбутки, нажива) надають наймані працівники підприємств державного сектору, керівники організацій / структурних підрозділів, працівники промисловості / сільського господарства та безробітні. При цьому самі приватні підприємці, бізнесмени, фермери на дещо вищому рівні за решту економічно активного населення визнають, що

орієнтовані на надприбутки, хоча рідше поділяють думку про жагу до наживи та небажання чесно працювати. Існують певні розбіжності в ставленні економічно активного населення до малого, середнього і великого бізнесу також за матеріальним становищем респондентів. Якщо, наприклад, і заможні, і бідні прошарки майже на однаковому рівні оцінюють, що власникам великого бізнесу притаманна жага до наживи, то респонденти з низьким матеріальним становищем значно рідше у порівнянні із заможними вказують, що для великого бізнесу характерні: працелюбність, чесність й порядність – у 4 рази; щедрість, благородство, схильність до благодійності – у 3 рази; високий рівень загальної культури – у 2 рази.

Отже, результати досліджень свідчать, що в українському соціумі виділився певний прошарок відносно заможних людей і виникає певна соціальна напруженість між даною групою та рештою населення, зростають негативні оцінки діяльності великого бізнесу. За цих умов актуалізуються питання підсилення соціальної відповідальності бізнесу, встановлення партнерських відносин між бізнесом, владою і громадськістю, гармонійного співіснування та постійно діючого діалогу між бізнесом і суспільством. Наприклад, у більшості країн Європи соціальне підприємництво розглядається крізь призму активної соціальної позиції підприємців та визначається як бізнес із соціальною місією. За цих умов при здійсненні підприємницької діяльності соціальний ефект обіймає пріоритетне місце порівняно з фінансовим успіхом та економічною ефективністю.

Разом з тим визначено, що підприємницький прошарок виявив себе як сформована й консолідована група людей, які мають потужний потенціал відстоювання власних інтересів. Про це свідчать проведені протестні акції підприємців в осені 2010 р. не тільки у м. Києві, а й в інших містах України проти прийняття деяких норм нового Податкового кодексу. Підприємці протестували не тільки проти посилення фіскального тиску на малий та середній бізнес, а й висували інші вимоги – зменшити права податкових органів, посилити контроль за їх діяльністю, говорили про необхідність впровадження солідарної відповідальності. За результатами проведеного кроскультурного аналізу нормативної саморегуляції та соціальної ефективності підприємництва у масовій свідомості двадцяти чотирьох європейських націй, виявлено реальне місце соціальних норм українців у європейській цивілізації. Встановлено, що для українців з-поміж усіх націй, які брали участь у дослідженні, найбільшою мірою притаманна оцінка неможливості чесним та соціально ефективним шляхом вести підприємницьку діяльність [16].

При визначенні впливу матеріального становища, майнової нерівності та розшарування за доходами на оцінку перспектив розвитку підприємництва значних відмінностей не встановлено. Високодохідні та низькодохідні прошарки економічно активного населення рівною мірою вважають, що державна політика не створює реальних перспектив для розвитку підприємництва, а бурхливий розвиток підприємницької діяльності пов'язують лише з віддаленою перспективою.

Висновки, пропозиції

1. Отримані результати свідчать, що належність до тієї чи іншої з чотирьох дохідних груп (матеріальне становище вище за середнє, середнє, нижче за середнє та низьке) тісно пов'язана з соціально-професійним статусом працюючого населення. Суттєва нерівність за доходами, несправедлива поляризація працюючого населення за матеріальним становищем підсилює низхідну соціальну мобільність насамперед низькодохідних верств населення з числа працівників промисловості/сільського господарства, технічного персоналу та самозайнятих.

2. Доведено, що економічна поведінка детермінується майновим розшаруванням та нерівністю за доходами. Більш заможні прошарки населення з матеріальним становищем вище за середнє віддають перевагу роботі з певними ризиками заради високого доходу; групи з середнім матеріальним становищем та нижчим за середнє орієнтуються на роботу з постійним заробітком у поєднанні з додатковим заробітком (множинна зайнятість); в економічній свідомості низькодохідних груп працюючих переважають установки на роботу з невеликою, але гарантованою заробітною платою.

3. Встановлено, що на орієнтації щодо підприємницької діяльності також суттєво впливає нерівність за матеріальним становищем, значне розшарування за доходами. Потенційна готовність створити власне підприємство, відкрити свою справу серед бідних прошарків у 5 разів нижча за групу з матеріальним становищем вище за середнє та в 4 рази – із середнім рівнем добробуту. Несправедлива нерівність за доходами та значне майнове розшарування економічно активного населення України трансформують мотивацію щодо підприємницької діяльності та оцінку перспектив розвитку підприємництва. Якщо досяжний тип мотивації підприємництва у високодохідних та низькодохідних групах також майже однаковий, то в низькодохідних прошарках, порівняно з високодохідними, переважає інструментальний тип мотивування, пов'язаний, насамперед, з проблемами зайнятості та безробіття, винагороди за труд та формуванням власного добробуту. Отже, бідність та низький рівень матеріального становища підсилюють прагматичний компонент мотивації підприємництва.

Виходячи з вищезазначених висновків, в Україні необхідно проводити активну політику сприяння ефективній зайнятості населення. З метою формування сприятливого інституційного середовища для розвитку підприємництва, утвердження інноваційної моделі економічного зростання, забезпечення гідного рівня життя, сприяння становленню середнього класу потрібно: удосконалити нормативно-правову базу у сфері підприємницької діяльності, забезпечити розвиток інститутів співпраці влади, бізнесу та громадянського суспільства; створити в країні сприятливий інвестиційний клімат для ефективної діяльності малих інноваційних підприємств; розробити заходи для реалізації наявної зростаючої мотивації населення щодо підприємницької діяльності.

Що стосується надмірної диференціації доходів населення та зростання бідності, то ці проблеми потрібно вирішувати безпосередньо у сфері перерозподілу доходів. Без радикального перегляду розподільчих відносин – збільшення податкового навантаження на надприбутки і зростання доходів незаможних до рівня, що відповідає нормам соціальної держави, в країні неможливо вирішити проблему наростаючої відносної бідності та зростаючого розриву бідні – багаті. Головне завдання держави – розробити таку стратегію інституційних перетворень, яка, не стримуючи економічних свобод, створювала б перепони та протидію реалізації тих інтересів, котрі призводять до загрозливих соціально-економічних диспропорцій. Зазначена стратегія має стримувати зростання високих зарплат, пенсій і доходів від власності, стимулювати випереджаючий ріст та зниження диференціації низьких зарплат, поширювати можливості для входу умовного середнього класу в підприємницьку діяльність.

1. *Чепурко Г.* Соціальна нерівність і сфера зайнятості / Г.Чепурко // Укр. суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д-ра. екон. наук В.Ворони, д-ра соціол. наук М.Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – С. 56–66.
2. *Давыдова Н.* Методика расчета ресурсной обеспеченности при анализе социальной стратификации / Н.Давыдова, Н.Е.Тихонова // Социол. исслед. – 2006. – № 2. – С. 29–41.
3. *Балабанова Е.С.* Стратегии совладания с жизненными трудностями: самостоятельность или зависимость? [Электронный ресурс] / Е.С. Балабанова // Электронный журнал "Экономическая социология". – 2002. – Т. 3, № 3. – С. 59–78. – Режим доступа : <http://ecsoc.hse.ru/issues/2002-3-3/index.html>
4. *Градосельская Г.В.* Субъективные и объективные оценки благосостояния / Г.В.Градосельская // Социол. журн. – 2003. – Т. 4, № 4. – С. 86–98.
5. *Максимов Б.И.* Рабочие в период реформ : положение, ориентации, коллективные действия / Б.И.Максимов // Мир России. – 2002. – № 3. – С. 96–121.
6. *Балакірева О.М.* Соціально-трудовий статус та розшарування за доходами як детермінанти соціального самопочуття та економічної поведінки населення України / О.М.Балакірева, А.М.Ноур // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 1. – С. 111–129.
7. Бідність в Україні : тенденції в період кризи // Праця і зарплата. – 2010. – № 36 (712). – 29 верес.
8. Ретроспектива ринкових перетворень в Україні : сучасний дискурс / [Л.П. Горкіна, С.О. Біла, В.В. Небрат та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Л.П. Горкіної ; НАН України ; Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2010. – 760 с.
9. Соціальний діалог – шлях до гідної праці // Праця і зарплата. – 2010. – № 19 (695). – 19 трав.
10. Экономическая культура населения Украины / под ред. акад. НАН Украины В.М. Ворони, д-ра филос. наук, проф. Е.И. Суименко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2008. – 316 с.

11. *Балакірева О.М.* Моніторинг людського капіталу за показниками навчання впродовж життя / О.М.Балакірева, Р.Я.Левін // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Вип. 16. –Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – С. 196–202.
12. *Балакірева О.М.* Вимір людського капіталу через показник залучення до навчання впродовж життя / О.М.Балакірева, Р.Я.Левін // *Економіка і прогнозування*. – 2010. – № 3. – С. 125–140.
13. *Малое предпринимательство в России* : прошлое, настоящее и будущее / под общ. ред. Е.Г. Ясина, А.Ю. Чепуренко, В.В. Буева, О.М. Шестоперова. – М. : Новое из-во, 2004. – 268 с.
14. *Гонтмахер Е.* Средний класс и российская модернизация. [Электронный ресурс] / Е.Гонтмахер, Л.Григорьев, Т.Малева. – Режим доступа : <http://www.rio-center.ru/ru/news/analytics/248>
15. *Балакірева О.М.* Розвиток підприємництва в Україні : інституційне середовище та громадська думка населення / О.М.Балакірева, А.М.Ноур // *Економіка і прогнозування*. – 2008. – № 2. – С. 7–23.
16. *Рахманов О.А.* Нормативна саморегуляція та соціальна ефективність підприємництва крізь призму масової свідомості : кроскультурний аналіз / О.А.Рахманов // *Укр. соціум*. – 2006. – № 6 (17). – С. 46–54.

А.М. Ноур, канд. пед. наук

ОСОБЕННОСТИ ВЫБОРА СТРАТЕГИЙ НА РЫНКЕ ТРУДА И ОТНОШЕНИЯ К ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВУ РАЗНЫХ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ГРУПП ЭКОНОМИЧЕСКИ АКТИВНОГО НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Проанализировано динамику распределения экономически активного населения Украины в зависимости от уровня материального положения. Определены особенности взаимодействия социально-трудового статуса и имущественного расслоения с отношением экономически активного населения к предпринимательству и поведением на рынке труда. Выяснено общественное мнение населения относительно характерных качеств представителей современного малого, среднего и большого бизнеса.

Ключевые слова: стратегии на рынке труда, отношение к предпринимательству.

Nour A.M., candidate of pedagogical science

PECULIARITIES OF CHOICE OF STRATEGIES ON THE LABOUR MARKET AND ATTITUDES TO VARIOUS PROPERTY BUSINESS GROUPS OF ECONOMICALLY ACTIVE POPULATION OF UKRAINE

Article describes the dynamics of distribution of the economically active population of Ukraine in terms of the situation. The features of the interaction of social and employment status and property stratification with the attitude of the economically active population to conduct business and the labor market. Found out the public opinion on the characteristic features of modern representatives of small, medium and large businesses.

Key words: strategy in the labor market, the attitude towards entrepreneurship.